

Ю.Й. Новіцька –

аспірантка кафедри історії України

та зарубіжних країн

Київського національного лінгвістичного університету

**Науково-педагогічна і громадсько-політична діяльність
Івана Фещенка-Чопівського в Кракові за часів Другої Речі Посполитої**

Роботу виконано на кафедрі історії України

та зарубіжних країн КНЛУ

У статті проаналізовано науково-педагогічну і громадсько-політичну діяльність Івана Фещенка-Чопівського в Кракові за часів Другої Речі Посполитої. Розкривається роль українського вченого, як науковця і педагога, так і громадсько-політичного діяча.

Ключові слова: Краків, Друга Річ Посполита, Гірнична академія, “Нариси з теорії металознавства”, “Металознавство”, стипендіальний фонд ім. С. Петлюри, гута “Покуй”, гута “Байльдон”.

Новицкая Ю. И. Ящечко С. В. Научно-педагогическая и общественно-политическая деятельность Ивана Фещенко-Чопивского в Кракове во время Второй Речи Посполитой. В статье анализируется научно-педагогическая и общественно-политическая деятельность Ивана Фещенко-Чопивского в Кракове во времена Второй Речи Посполитой. Раскрывается роль украинского учёного, как научного деятеля и педагога так и общественно-политического деятеля.

Ключевые слова: Краков, Вторая Речь Посполитая, Горная академия, “Очерки по теории металловедения”, “Металловедение”, стипендиальный фонд им. С. Петлюры, гута “Покуй”, гута “Байльдон”.

Novitska Y. J. Scientific-educational and socio-political activities Ivana Feshchenka-Chopivs'kogo in Krakow during the Second Polish Republic.

The article analyzes the scientific-educational and socio-political activities of John Feshchenko-Chopiv'sky in Krakow during the Second Polish Republic. Disclose the role of the Ukrainian scientist, scholar and teacher as well as socio-political figure.

Key words: Krakow, Second Polish Republic, Mining Academy, “Essays on the theory of metallurgy”, “Metallurgy”, stypendiyalnyy Fund S. Petliura, huta „Pokuy”, huta „Bayldon”.

Постановка наукової проблеми та її значення. Актуальність теми полягає в тому, що питання стосовно науково-педагогічної та громадсько-політичної діяльності Івана Фещенка-Чопівського в Кракові в міжвоєнний період довгий час було закрито як для українських дослідників, так і для широкого загалу. Лише із здобуттям незалежності України відкрилися можливості для дослідження раніше недоступних джерел.

Аналіз досліджень і публікацій із цієї проблеми.

В радянський час ім'я Івана Фещенка Чопівського не можна було зустріти в жодній енциклопедії. Але із здобуттям незалежності України з'явилася можливість видати щось про Іван Фещенка-Чопівського. Першою ластівкою було видання в 1992 році у Житомирі спогадів І. Фещенка-Чопівського “Хроніка мого життя”.

Почали проводитися міжнародні конференції присвячені славетному вченому, зокрема міжнародна конференція “Іван Фещенко-Чопівський – видатна постать в історії науки та українського державотворення” (до 50-річчя від дня загибелі), яка відбулася у Львові 27-28 вересня 2002 року, а також були видані монографії під авторством О. Романіва, В. Шуманського присвячені життю і творчості І. Фещенка-Чопівського. Цінне джерело для дослідників становлять спогади вченого: “Хроніка мого життя”, “220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові”.

Мета статті – висвітлення науково-педагогічної і громадсько-політичної діяльності Івана Фещенка-Чопівського у Кракові в період Другої Речі Посполитої.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування одержаних результатів.

Родовід Феценків-Чопівських бере початок від Гната Чопа. За військові заслуги від польських королів Олександра та Сігізмунда Гнат Чоп отримав околичні ґрунти площею понад 15 тисяч гектарів. Село, що виникло в цій місцевості, й отримало від її власника назву – Чоповичі (тепер селище Малинського району). Пізніше – у 1570 та 1683 роках цю дарчу (даровизну) за нащадками Гната Чопа підтвердили грамотами польські королі Сігізмунд II та Ян III. Потап, Прокіп та Андрій Чопи також отримали підтвердження шляхецького стану і стали відтоді називатися Чопівськими [5, 3]. В 1842 р. тут у Андрія Антоновича та Олени Феценко-Чопівських народився син Андріян. Здобувши освіту він поїхав до губернського Житомира, де й отримав першу посаду на пошті як молодий урядовець. А згодом – призначення в Чуднові, де отримав призначення на посаду начальника поштової контори. Згодом одружився на дочці священника з села Волосівка Марії Янчинській [5, 4].

20 січня 1884 року у подружжя народився другий син Іван. Навчався спочатку в міністерській народній школі, потім в міській гімназії міста Житомира. В 1903 році вступає до Київського політехнічного університету на хімічний факультет, мріяв стати технологом цукрової промисловості, але екскурсія до металургійних заводів Півдня України змінила його плани. Тоді він залишає хімію і вивчає металургію. Закінчивши в 1908 році Київський політехнічний університет, отримує звання інженера металурга [3, 66].

В 1909 році отримує посаду старшого асистента у професора Василя Іжевського. Екскурсія в гурті спеціалістів на Міжнародну виставку в Брюссель та до головних металургійних осередків Німеччини та Англії (1910) стали поштовхом до започаткування наукової кар'єри. Доповідь виголошена на Всеросійському з'їзді металургів у Петербурзі (1911), привернула увагу фахових і урядових кіл до талановитого молодого вченого. Побачили світ перші публікації в науково-технічних виданнях, таких як: “Вестник Технологии”, “Записки Императорского Технического Общества”, “Записки Общества Дозору Котлов” і, накінець, в престижному “Журнале Русского

Металургического общества”, де автор вперше оприлюднив свої дослідження про цементацію заліза [9, 6].

До 1913 року працював на кафедрі Металургії і технології палив Київського політехнічного університету, спочатку як асистент, потім молодшим науковим співробітником. В 1913/1914 проходив наукове стажування у відомого металознавця Пауля Оберхофера в Політехнічному інституті м. Бреслау (Вроцлав). Після початку Першої світової війни в 1914 році повернувся до Києва і обійняв посаду доцента рідного інституту [3, 67].

Події Першої світової війни залучають Івана Фещенка-Чопівського до політичної діяльності на Батьківщині, розпочатої ще під час студентських років у Києві у “Громаді” та “Просвіті”. Він стає провідним діячем у Товаристві Українських Поступовців, згуртованих біля особи проф. Михайла Грушевського, а також співпрацівником Київського військово-промислового комітету, згодом входить до складу Київської міської Думи. В ході Українського Національного Конгресу у квітні 1917 року його обирають членом Центральної Ради. Він очолює спочатку Київську міську Національну раду, а згодом також Губерніяльну Раду Київщини. Після проголошення Центральною Радою I Універсалу Іван Фещенко-Чопівський стає директором департаменту промисловості України, у лютому 1918 року отримує функцію міністра торгу і промисловості в Кабінеті Прем'єра Всеволода Голубовича, а через рік – також пост міністра і віце-прем'єра в Кабінеті, створеному Сергієм Остапенком. Згодом є радником дипломатичної місії УНР у Варшаві і готує українсько-польську конвенцію. Відтоді на довгі роки його доля пов'язана з Польщею [3, 67].

З Варшави переїжджає до тодішнього осідку уряду УНР у Тарнові, де в січні 1921 року очолює Раду Республіки, яка має на меті консолідацію українського громадянства та опіку над інтернованою у Польщі кількадесятитисячною Армією УНР із центром у Калішу, де вже в 1921 році перебувало чотири дивізії, військові лікарі та відділи Головного Отамана. Хоча Рада Республіки проіснувала лише 220 днів, та час цей використано на

консолідацію багатопартійної різноманітності, на накреслення плану дальших дій в умовах згасаючої державности. У цьому процесі значну роль виконав Іван Фещенко-Чопівський, який першорядним завданням у нових умовах вважав виховання необхідних у майбутньому висококваліфікованих українських кадрів [3, 68].

Після того, як Іван Фещенко-Чопівський попрошався з політичною діяльністю, розпочинається новий етап його наукової діяльності, який пов'язаний з Польщею. Дякуючи тісним зв'язкам з проф. Войцехом Свентославським йому пропонують посаду асистента кафедри металургії та металографії Варшавської політехніки, яку очолював відомий професор Вітольд Броневський. Через рік, тобто в 1922-1923 навчальному році стає організатором і першим керівником кафедри металографії та загальної металургії у нововідкритому металургійному факультеті Гірничої академії в Кракові, читає лекції з загальної металургії та металографії і термічної обробки [1, 51]. З часом кафедра перетворилася в найважливіший науковий інститут загальної металургії та термічної обробки при цій же академії. В центрі наукових зацікавлень вченого – проблеми дифузії різних елементів в залізі, нікелю, кобальті, міді, які він вивчав методом поверхневого насичення [2, 19].

В 1925 році вчений опублікував результати своїх досліджень в книжці „Szkice z teorii metaloznawstwa” (“Нариси з теорії металознавства”), що відразу ж підняла авторитет вченого. Йому було запропоновано важливу для виробництва працю з питань поліпшення якості заліза для виробництва парових котлів.

В листопаді 1927 року у Варшавській політехніці відбувся захист докторської дисертації вченого. Вона стосувалася процесів хімічно-термічної обробки спеціальних сталей нікелю та берилію. Робота була новаторською та викликала велике зацікавлення наукового та інженерного світу, на захисті був присутній сам президент Польщі Ігнацій Мосціцький. Захист став теж великою подією української діаспори, яка влаштувала славетному землякові гарячий прийом [2, 21]. Свою докторську дисертацію вчений опублікував українською

мовою в “Записках НТШ” та в польському часописі „Przegląd Techniczny” [10, 85].

Можливостями використання кваліфікацій вченого зацікавилася польський військово-промисловий комплекс. З 1927 р. вчений стає консультантом польської оборонної промисловості, що відкрило йому дорогу до нових актуальних проблем та технологій, а також збільшило можливості добре оплачуваних міжнародних контрактів з кращими металознавчими лабораторіями світу. Одночасно до відомого зі своєї промислової результативності вченого звертаються представники металургійного комбінату (гути) “Рокóј” (Спокій) в Новому Битомі з пропозиціями щодо вирішення важливих проблем підвищення стійкості залізничних рейок, а також з пропозицією зайняти добре оплачувану посаду начальника Дослідної станції гути. Відхід професора був великою втратою для академії і на прохання керівництва він ще до 1939 року продовжував за сумісництвом працю в цьому закладі, де за усі роки праці підготував 49 дипломних проектів, як правило, непересічної вартості для науки та промисловості [2, 21].

На гуті “Покуй” (Фріденегітте) І. Фещенко-Чопівський провів реорганізацію розрізнених лабораторій, на базі яких він створив великий Дослідний інститут, де було зайнято 80 працівників. Це був безпрецедентний для польської промисловості випадок, коли вчений теоретик, з великими академічними знаннями створює такий центр на металургійному комбінаті, де всі технологічні рішення базувалися на емпіричній традиції, що вступила в протиріччя з практикою, коли і сировина та її хімічний склад не були стабільними. Це з точки зору вченого вимагало коректив, так само як вимагали змін часто “шамансько-емпіричні” технології обробки та зміцнення металургійних виробів. Саме тому, новий головний керівник мусів переборювати опір консервативних майстрів та інженерів, що працювали на гуті. Тим не менше, вчений вів свою, засновану на наукових висновках, лінію, ефективність виробництва зростала, одночасно зростав авторитет інституту [2, 22].

В 1931 році отримує титул професора. Окрім членства в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові, стає членом Польської академії наук та наукових товариств у світі, зокрема в Англії, Франції, Бельгії, Німеччині, США, Швеції.

Період праці пов'язаний з гутою “Байльдон” відноситься до апогею творчості Івана Фещенка-Чопівського. Він організовує видання серії випусків фахових журналів, пов'язаних зі військовою промисловістю та дослідними працями на гуті “Байльдон”. З 1932 по 1936 р. з'явилися три потужні томи “Металознавства” – монографічної праці, що стала підсумком його творчого доробку. Це був період найінтенсивніших світових контактів пов'язаних з міжнародними конференціями і зустрічами у Лондоні, Стокгольмі, Празі, Парижі, Бреслау, Дюсельдорфі. Іван-Фещенко Чопівський, як провідний спеціаліст Другої Речі Посполитої, не лише обмінювався науковою інформацією з відомими металургами і металознавцями Європи, але й часто був в дружніх стосунках з ними. Серед них Г. Карпенть'єр, Ц. Деш, У. Евансон, Л. Зіллет, А. Портвейн, Е. Бейн, Т. Свіден, В. Гардфілд. Не зважаючи на те, що І. Фещенко-Чопівський всюди декларував свою приналежність до українського народу, яку негативно сприймало загалом польське шовіністичне суспільство, він досягнув в Польщі високого успіху, користувався великим науковим авторитетом. Вчений протягом 1931-1938 р. очолював польські державні делегації на Міжнародних науково-технічних конгресах в Бельгії, Німеччині, Франції, Англії, Швеції. В листопаді 1933 р. за заслуги у вдосконаленні збройних матеріалів отримує з рук президента Польщі Золотий Хрест Пошани. В грудні 1936 р. Гірничо-металургійна академія в Кракові надає йому найвищий педагогічний титул “титулярного професора” [2, 23].

Поряд з науковою діяльністю І. Фещенко-Чопівський був чудовим педагогом. Як згадує його син Юрій Фещенко-Чопівський у своєму біографічному нарисі про його педагогічну діяльність: “Як педагог, Чопівський належить до категорії професорів “з ласки Божої”. Він розумів психологію студента, толерував його молодечі пориви, навіть вибачав його вибрики. Болів

душею за слабодухів, не оправдовував надмірного захоплення політикою, відверто висловлював свою думку про те, що студент є передусім учень і має учитися. В кожній ситуації підходив до студентів доброзичливо, “по-батьківськи”, зі сентиментом, готовим багато вибачити. Студенти в більшості відчували сприятливе до них ставлення. Йшли вони до Чопівського масово, як до професора світового масштабу, в якого можна пізнати нове, сучасне та багатонавчитися” [7, 39].

Свої перші дні в Кракові Іван Фещенко-Чопівський згадує так: “Приїхав я у Краків, привіз дружину і доньку. Попали ми в час затяжної мешканевої кризи, тому приміщення приділили нам таки в будинку Академії: просто відділено одну аудиторію та вставлено до диспозиції стіл, крісла і актову шафу. Там жили ми аж до року 1926 включно.

Перша моя лекція – на тему київської дисертації “Теорія цементациї заліза вуглем” – відбулася сяк-так. На моє щастя, окрім декана, ніхто з професорів не слухав її. Щодо теми – я був спокійний – моя теорія цементациї уже тоді була визнана вартісною, була реферована на сторінках “Stahl und Eisen” та обговорена у книжці проф. Обергоффера “Das technische Eisen”, ща мала великий успіх серед професійних технічних кіл Європи. Щодо слухачів – то це були студенти останнього курсу, колишні воїни, частинно студенти російських політехнічних шкіл, які хотіли приступити до дипломатичної (*дипломної* – авт. Новіцька Ю.Й.) праці; до того бракувало їм кілька предметів, у тому числі й металографії. Отже, усе складалося у результаті не найгірше, а що найважливіше – студенти мене розуміли, а я їх. Усі ми були пошарпані війною і революцією та втомлені, усі ми бажали собі спокою, а не бур...” [8, 164-165].

“В Кракові, у моїй лабораторії були лише голі стіни. Треба було справляти все нове, починаючи від столів і шаф, кінчаючи на мікроскопах та іншому обладнанні. А головне – фінансова дотація на лабораторію була замала, та ще й у польських марках, вартість яких кожного місяця дедалі більше падала. Що не замовиш (у доларах або швейцарських франках), то рахунку

опісля не годеи заплатити! Та й забагато предметів нараз, і то в короткому часі треба було роздобути.

Зрештою, я провадив два курси: “загальна металургія” на четвертому семестрі та “металографія і термічна обробка” на п’ятому, крім того, практичні вправи на шостому та сьомому семестрах; підготовка до них забирала дуже багато часу. Однак я був у силі віку, мав багато доброї волі й запас енергії, так що за пару років встиг так обставити свою лабораторію, що проф. Броневський, який відвідував мене у Кракові, похвалив мою ініціативність й результати праці. Оцінили це також колеги й студенти за “дипломною працею”, а далі знайшлися і зв’язки з промислом” [8, 166-167].

Завдяки клопотанню вченого в Гірничу академію (згодом перейменована на Гірничо-металургійну академію) змогла потрапити на навчання чисельна група колишніх відомих полководців Армії УНР. Серед них слід назвати підполковників Миколу Чижевського (учасника визвольних змагань 1917-1920 рр., командира штабової сотні Партизансько-Повстанської групи 2-го походу в Україну восени 1921 р. і трагічних боїв, які закінчилися розстрілом 359 його учасників), Андріяна Маруценка-Богданівського (командира Лубенського ім. М.Залізняка полку Окремої кінної дивізії), Петра Терещенка (колишнього значкового Головного Отамана Симона Петлюри) та інших молодших старшин – А. Ладу, І. Пилипчука, Ю. Корогоду, О. Сорокіна, С. Суходолова [4, 88].

Також Іван Фещенко-Чопівський допомагав українським студентам Кракова матеріально. Він заклав спеціальний благодійний фонд ім. Симона Петлюри, який діяв на принципах громадської позикової каси. Спочатку субсидії для фонду надходили від українців з Канади, згодом каса фонду почала підсилюватися поверненням отриманих позик від тих стипендіатів, які почали регулярно заробляти. Однак “залізний фонд” каси надходив весь час від професора, який себе добровільно оподатковував. Сердечна опіка вченого розповсюдилася не тільки на українських студентів-техніків; його хата була завжди гостинно відкрита і для медиків, агрономів, adeptів мистецтва тощо. Обидвоє з дружиною знаходили вони час, щоб вислухати їхні жалі, послужити

радою, а то й матеріально допомогти. Широко відомими стали зустрічі Нового року, Великодня чи Різдва, коли в їхній хаті збиралася чи не вся студіююча молодь Кракова, роздавалися тужливі і веселі пісні, а професор неодмінно підносив тоста “за наступну зустріч на рідній землі!”. Професор радо включався в громадське життя Кракова, виступаючи в місцевій “Просвіті” з доповідями не тільки на технічні теми. Для молодих техніків започаткував “Свято української техніки”, яке в 30-х роках відбувалося щорічно в день Святої Варвари, опікунки гірників [9, 13].

Багато допомагає українській еміграції, стає головою Катовіцької філії Українського Народного Об’єднання у Німеччині. Але це коштувало йому німецького ув’язнення. Коли його було звільнено, то не мав сил виїхати на Захід, як наслідок опинився під арештом НКВД, повернення до Києва, суд і 10-річне заслання. Перебував у таборах Карелії і Воркути, де у вересні 1952 року помер і був похований.

Висновки. Отже, український вчений зробив значний внесок в розвиток металознавства Польщі, одним із перших використав наукові дослідження для потреб металургійної та гірничої промисловості. Професор Іван Фещенко-Чопівський залишив нам вагому наукову спадщину. Крім вищезгаданої фундаментальної тритомної праці “Металознавство” йому належить близько 140 наукових праць (23 з них видані книжками та монографіями), які опубліковані англійською, українською, німецькою, польською, французькою та російською мовами. Велику увагу приділяв вихованню собі заміни. З багатьох його учнів двоє українців пішли його науковим шляхом, зокрема Микола Чижевський і Микола Дубовський. Перший після закінчення Другої світової війни очолив кафедру у відновленій гірничій академії на посаді професора, пізніше продекан і декан факультету ливарництва. Другий – Микола Дубовський став також професором Гірничо-металургійної академії у Кракові, виконував обов’язки керівника кафедри металознавства та термічної обробки заліза і сталі. У п’ятдесятих роках працював продеканом ливарницького факультету.

Джерела та література

1. Stefan Białas, Adam Szybiński Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie w latach 1919-1959. – Kronika. – Т.1. – Kraków, 1959. – 210 s.
2. Іван Феценко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ/ за ред. О. Романів. – Л., 2000. – 296 с.
3. Колянчук О. Українці в Кракові // Матеріали міжнародної конференції “Іван Феценко-Чопівський – видатна постать в історії науки та українського державотворення” (до 50-річчя від дня загибелі). – Львів, 27-28 вересня 2002 року. – С.66 – 71.
4. Колянчук Олександр. Українська військова еміграція у Польщі (1920-1939). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАНУ, 2000. – 278 с.
5. Костиця М. Ю. Мріяв про незалежну Україну: І.А. Феценко-Чопівський – Житомир: В. Котвицький, 2008. – 44 с.
6. Матеріали міжнародної конференції “Іван Феценко-Чопівський – видатна постать в історії науки та українського державотворення” (до 50-річчя від дня загибелі). – Львів, 27-28 вересня 2002 року. – 118 с.
7. Пилипчук О. Іван Феценко-Чопівський як культурно-освітній діяч// Матеріали міжнародної конференції “Іван Феценко-Чопівський – видатна постать в історії науки та українського державотворення” (до 50-річчя від дня загибелі). – Львів, 27-28 вересня 2002 року. – С. 38–39.
8. Феценко-Чопівський І. Хроніка мого життя// Іван Феценко-Чопівський. Життєписно-бібліографічний нарис. Визначні діячі НТШ/ за ред. О. Романів. – Л., 2000. – С.73-211.
9. Феценко-Чопівський І. 220 днів Ради Республіки – Предпарламенту УНР на еміграції в Тарнові. – Львів–Республіка Комі–Дубно. – 2002. – 68 с.

10. Шуманський В. П. Діяльність І. А. Феценка-Чопівського в контексті розвитку науки і техніки (перша половина ХХ ст.) / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. – К.; АН ВШ України, 2005. – 232 с.